

**Dendrokronologisk undersøgelse
af genanvendt skibstømmer
fundet ved byudgravning i
Møllestrømmen i Haderslev**

af

Orla Hylleberg Eriksen

MØLLESTRØMMEN, HADERSLEV

Nationalmuseet Oldtid og Middelalder, Skibshistorisk Laboratorium.
Indsendt af Jan Bill. Undersøgt af Orla Hylleberg Eriksen. NNU j.nr.
A7559

Skibstømmer

Fem prøver af *Quercus sp.*, eg, er undersøgt. Én af prøverne havde splintved bevaret. 3 prøver kunne dateres – disse er sammenregnet til en middlekurve på 159 år. Årringskurverne synkroniserer bedst med grundkurver fra det svenske område. En sjette prøve mærket "3024/bundstok" indeholdt under 30 år og er derfor uegnet til dendrokronologisk undersøgelse – den blev kasseret.

For prøven, som har splintved bevaret, kan fældningstidspunktet fastsættes til ca. 1155 e.Kr. Imidlertid ligger fældningstidspunktet for de to andre daterede prøver senere i samme århundrede. Den ene prøve (50550019) har et fældningstidspunkt på efter ca. 1190 e.Kr. Sammenfattende viser undersøgelsen, at træerne, der har leveret tømmer til de daterede prøver, må være fældet i sidste halvdel af 1100-tallet. Denne datering må angive byggetidspunktet for skibet, hvor prøverne stammer fra. Prøverne stammer imidlertid fra tømmer, der er genanvendt i anden sammenhæng.

Splintstatistik: Bonde, unpubl.

50550019

Prøve mærket 3024 x 101

Kun kerneved bevaret. 1018-1168 e.Kr., efter 1188 e.Kr.

50550029

Prøve mærket 3024 x 289 (Prøven bestod af 2 stykker, som formodes udtaget af samme planke)

Kun kerneved bevaret. 144 år. Ikke dateret.

50550039

Prøve mærket 3024 x 291

Kun kerneved bevaret. 1043-1147 e.Kr., efter ca. 1167 e.Kr.

50550049

Prøve mærket 3024 x 291

Kun kerneved bevaret. 130 år. Ikke dateret.

50550059

Prøve mærket 3024 x 291

Del af splintved bevaret (9år). 1010-1143 e.Kr., ca. 1155 e.Kr.

A7559 Møllestrømmen		Indbyrdes synkroniseringer			
t-værdier	50550019	50550029	50550039	50550049	50550059
50550019					
50550029	÷				
50550039	4,75	÷			
50550049	÷	÷	÷		
50550059	9,38	÷	4,40	÷	

A7559 Møllestrømmen		Synkroniseringer mod grundkurver			
t-værdier	50550019	50550039	50550059	5055M001	5055M002
Vest-Danmark	2,55	3,20	3,73	3,29	3,60
Slesvig-Holsten	3,25	3,72	3,79	3,60	3,67
Sydvest-Skåne	4,67	4,56	3,02	4,56	5,25
Skåne-Blekinge	3,90	3,35	2,90	3,97	4,44
Vest-Sverige	2,56	4,15	4,65	3,88	4,56
Mellem-Sverige	2,45	5,78	4,21	3,26	4,30
Uppland	2,26	5,50	4,55	3,02	4,17

5055M001 er sammenregnet af 50550019 og 50550059

5055M002 er sammenregnet af 50550019, 50550039 og 50550059

Publicering:

Med mindre andet aftales forventes resultatet offentliggjort i den årlige oversigt over dendrokronologiske dateringsundersøgelser, som udarbejdes af NNU. Kontakt evt. laboratoriet for hjælp og yderligere oplysninger (dendro@natmus.dk). Rapporten kan downloades fra hjemmesiden www.nnu.dk, under Dendrokronologi, Rapporter.

Generelt om dendrokronologiske undersøgelser

Undersøgelsen foretages på et tværsnit af træprøven, hvor målebanerne tildannes ved hjælp af en barberbladskniv. Ved undersøgelsen anvendes et mikroskop med forstørrelse på ca. 10 - 40 gange samt en målemaskine til datafangst.

Årringene i den enkelte prøve måles normalt mindst to gange, helst på to forskellige målebaner.

Årringskurven for de enkelte radier tegnes for visuel kontrol af målingerne for den enkelte prøve. Efter eventuelle rettelser/korrektioner regnes de to radier sammen til den kurve, som repræsenterer prøven. Kurverne søges synkroniseret relativt og der beregnes eventuelt én eller flere middelkurver (lokalitetskronologier). Såvel enkeltkurver som eventuelle middelkurver søges dateret ved hjælp af allerede udarbejdede grundkurver ("masterkronologier"). Det dendrokronologiske Laboratorium ved Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser har udarbejdet et grundkurvekompleks (flere lokale grundkurver) for egetræ, som dækker perioden fra nutiden og tilbage til ca. 100 f.kr. Derudover har laboratoriet adgang til de fleste regionale egetræskronologier i Nordeuropa takket være et udstrakt samarbejde med de dendrokronologiske laboratorier ved Lunds - og Hamborgs Universitet.

Til datafangst, synkroniseringsberegning, gennemsnitsberegning, plotning, redigering mm. anvendes edb-programmet CATRAS udviklet af R. Aniol (ANIOL, R., Tree-ring analysis using CATRAS, *Dendrochronologia*, I, 1983, pp. 45-53.).

Rapporten omfatter alle undersøgte prøver (daterede og udaterede). Der gives en summarisk redegørelse, efterfulgt af en kort karakteristik af hver enkelt prøve.

Ved daterede prøver oplyses det tidsspænd, som de bevarede årringe dækker, samt træets fældningstidspunkt.

Hvis der er bark bevaret på prøven, eller hvis det er muligt, at fastslå om barkringen er bevaret, er det endvidere angivet, om træet er fældet om vinteren eller om sommeren. Barkringen er den sidst dannede årring i træets levetid og ligger umiddelbart under barken. Ved vinterfældning er barkringen færdigdannet, og træet må være fældet uden for vækstsæsonen, dvs. i oktober-april, mens sommerfældning angiver, at barkringen ikke er færdigdannet, og at træet er fældet i vækstsæsonen, maj-september.

Fældningstidspunkt - anvendelsestidspunkt - datering!

En dendrokronologisk dateringsundersøgelse giver oplysning om dannelsesstidspunktet for de undersøgte årringe, samt hvornår træet blev fældet. Alle undersøgelser viser, at under normale omstændigheder blev træet anvendt kort tid efter fældningen.

Det er f.eks. muligt at sammenligne dendrokronologiske og kulturhistoriske (skriftlige kilder, inskriptioner o.l.) dateringer. En undersøgelse som Hamborg Universitet har udført på knap 200 malerier på egetræspaneler, hvor kunstneren har signeret og dateret maleriet, viste, at der sjældent er gået mere end 5 år mellem fældningen af træet og fremstillingen af maleriet. Disse resultater understøttes af tilsvarende

sammenligninger udført på bygningstømmer i Danmark. Ofte viser det sig, at fældningsår er sammenfaldende med anvendelsesår.

Spørgsmålet om lagring kan også besvares ud fra iagttagelser på de bevarede træstykker. Ved lagring af træ er det vigtigt at få fjernet bark og den yderste bløde del (splinten), som let bliver udsat for insekt- og rådangreb. Findes der derfor bark og intakt splintved på jordgravede stolper o.l., tyder det på, at de ikke har ligget ret længe, før de blev anvendt. Endvidere vil der, som følge af skrumpning under tørringen, uvægerligt opstå radiale sprækker (tørkeridser) i nyfældet træ, hvis det lagres i længere tid. Når træet derefter graves ned, fyldes disse sprækker med jord, hvorved de bliver let genkendelige, når træet senere undersøges. Mangler de, er det tegn på, at tømmeret er nedgravet i "frisk" tilstand.

En del formforandringer, som først kan være indtruffet efter træets forarbejdning, viser, at tømmeret er bearbejdet i "saftfrisk" tilstand. F.eks. bliver kvarttømmer, som oprindeligt er fremstillet med et retvinklet tværsnit, rombisk ved tørkesvind. Dette kan ofte iagttages ved tømmer i tagkonstruktioner.

Træ og i særlig grad egetræ lader sig nemmest bearbejde med håndværktøj (økser, kiler mm) i frisk tilstand. Efter flere års udtørring bliver egetræ så hårdt, at der ofte må maskindrevet værktøj til for at skære det igennem. Gennem hele vor forhistorie var kiler, skovøksen, bredbilen, stødøksen og skarøksen tømmerens vigtigste arbejdsredskaber. Værktøjsspor fra disse redskaber viser tydeligt, at træet er bearbejdet kort tid efter fældningen. For fortidens håndværkere har det ikke været et spørgsmål om at bruge vellagret tømmer, man at få træ, som specielt var velegnet til den opgave, de stod over for.

En datering af én enkelt prøve giver ikke en sikker datering af et helt bygningsværk (det være sig kirke, hus, borg, skib o.l.). Der kan være tale om genbrug, reparation etc. Har man derimod mange prøver fra den samme konstruktion, hvor den dendrokronologiske undersøgelse viser, at de har samme fældningstidspunkt, er der stor sandsynlighed for, at træerne er fældet ad hoc og anvendt med det samme. Endvidere er der mulighed for at tage hensyn til eventuelt genbrug af tømmer, reparationer, byggefaser og lignende.

Beregning af fældningstidspunkt

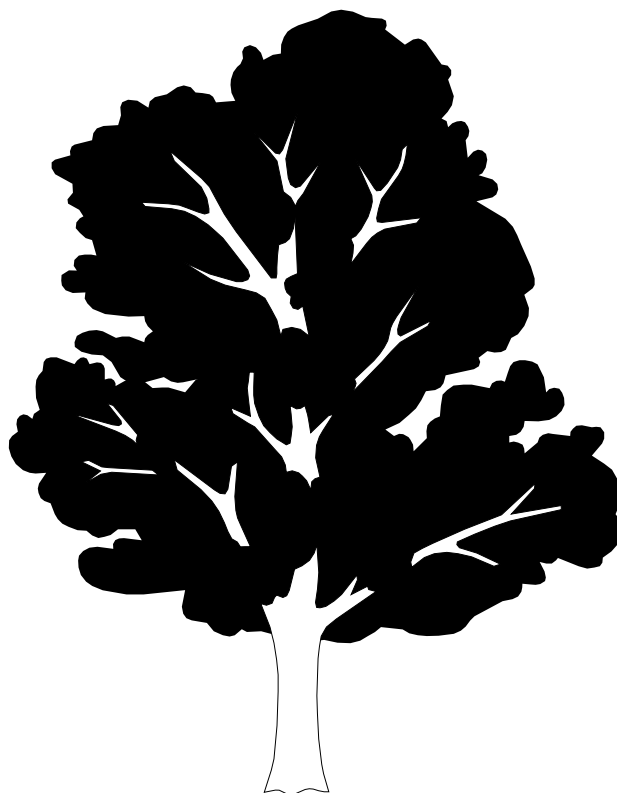
Muligheden for at opnå en præcis angivelse af fældningstidspunktet for egetræ afhænger af, om der er bark eller splintved bevaret på prøverne.

Splintveddet findes lige under barken og omfatter træets sidstdannede årringe. Hvis der er bark eller barkkant tilstede, betyder det, at barkringen er bevaret, og fældningstidspunktet kan derfor *angives præcist*. Er kun en del af splintveddet bevaret på prøven, kan fældningstidspunktet *beregnes med stor nøjagtighed*, idet det manglende antal årringe i splintveddet kan beregnes i de fleste tilfælde. Kan overgangen mellem kerne- og splintved konstateres, er det muligt at angive et omtrentligt tidspunkt, hvor fældningstidspunktet vil ligge, selvom intet af splintveddet er bevaret. Endelig kan både splintveddet og en del af kerneveddet mangle. I dette tilfælde er det kun muligt at *angive det tidligst mulige fældningstidspunkt*.

Til beregning af fældningstidspunktet anvendes en "splintstatistik" udarbejdet på grundlag af empiriske undersøgelser.

Der foreligger oversigter for egetræ fra Irland, England, Vesttyskland og Polen. Resultaterne varierer, men generelt gælder det, at jo større egenalder et egetræ har, jo flere årringe findes der i splintveddet, samt at "modne" egetræer (100-200 årige), som har vokset i Irland og England gennemsnitligt indeholder flere årringe (ca. 30) i splintveddet end træer, som har vokset i Vesteuropa (ca. 25), og at antallet af splintårringe aftager jo længere østpå, træerne har vokset (13-19 i Polen).

Forskningen vedrørende fastlæggelse af antallet af splintårringe i egetræ er i konstant udvikling, og der kan ikke gives noget entydigt svar på problemstillingen. HILLAM, J., MORGAN, R. A. and TYERS, I. G.: Sapwood estimates and the dating of short ring sequences. *Applications in Tree-ring Studies*, ed. R. G. Ward. BAR S333, 1987, 165-185, berører emnet generelt og anbefaler et tillæg for manglende splint på 10-55 år.

 Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser Dendrokronologisk Laboratorium MÅLE- OG DATERINGSSKEMA			Lokalitet: Møllestrømmen, Haderslev							j.nr.: A 7559	
			Emne: Skibstømmer				Træart: Quercus sp., Eg				
Provebetegnelse NUU	Inds.	Form	Antal radier	Antal årringe	Marv	Splint	Bark	Synkron position	Fældningstidspunkt	Kommentar	
50550019	3024x101	A	4	151	10-12 cm	Nej	Nej	1018-1168	efter ca. 1188	Ikke dateret	
50550029	3024x289	A	4	144	?	Nej	Nej				
50550039	3024x291	A	2	105	8-10 cm	Nej	Nej	1043-1147	efter ca. 1167		
50550049	3024x291	A	2	130	8-10 cm	Nej	Nej				
50550059	3024x291	A	2	134	15-20 cm	9 år	Nej	1010-1143	ca. 1155		
5055M001		Kurve	2	159				1010-1168			
5055M002		Kurve	3	159				1010-1168			
Splintstatistik		Hollstein, 1980		Hollstein, 1965		Ważny, 1990		✓ Bonde, upubl.		Bonde & Christensen '93	
Form	A: radialt kløvet planke			B: tangentialt kløvet planke			C: helkævl	D: halvkævl	E: mellemform		
<p>Bemærkninger:</p> <p>5055M001 er sammenregnet af 50550019 og 50550059 5055M002 er sammenregnet af 50550019, 50550039 og 50550059</p> <p>Til undersøgelsen er anvendt EDB-programmet Catras, version 4.17, udarbejdet af R. Aniol. ANIOL, R., Tree-ring analysis using CATRAS, Dendrochronologia, 1, 1983, pp. 45-53.</p>											
Udarbejdet af: Orla Hylleberg Eriksen, 30. August 1994.											